

Vahva yhteiskunnallinen puheenvuoro

Antti Hautamäki

Ilkka Niiniluoto ja Juha Sihvola (toim.): *Nykyajan etiikka. Keskusteluja ihmisestä ja yhteisöstä*. Gaudeamus 2005. 264 s.

Syvimmän laman kourissa vuonna 1993 pääministeri Esko Aho pyysi professori Ilkka Niiniluotoa kokoamaan ryhmän esittämään kansalaispuheenvuoron Suomen henkisestä tilasta ja tulevaisuuden näkymistä. Ryhmä julkaisi 1994 kirjan *Suomen henkinen tila ja tulevaisuus*. Ryhmä on jatkanut siitä alkaen työskentelyään hieman eri kokoonpanoissa. Nykyajan etiikka on ryhmän neljäs kirja.

Kirja sisältää Niiniluodon ja professori Juha Sihvolan esipuheen ja seitsemän artikkelia joiden kirjoittajina ovat heidän lisäksi Jari Ehrnrooth, Juha Kuisma, Paavo Löppönen, Terho Pursiainen ja Liisa Uusitalo.

Aikalaiskriitikille suuri tarve

Esipuheessa kirjaa luonnehditaan aikalaiskriittiseksi pohdinnaksi. Koska tällainen pohdinta liittyy viime kädessä ihmisen olemisen ehtoihin ja niitä koskeviin normatiivisiin arvoihin, kirjoittajat kutsuvat tätä kirjallisuuden lajia ”nykyajan etiikaksi”. En käyttäisi termiä ’nykyajan etiikka’ näin laajassa mielessä. Pikemminkin voisi sanoa, että hyvässä aikalaiskriitikissä on mukana vahva eettinen aspekti. Näin on tässä kirjassa, jonka teemat koskettavat taloutta, kansalaisyhteiskuntaa, politiikkaa, ideologioita ja uskontoja.

Aikalaiskriitikki on mielenkiintoinen ilmiö tieteen ja politiikan välimaastossa. Puhtaimmillaan tiede tuottaa vain faktoja ja teorioita, ja politiikka on taas tahdon ilmaisua. Aikalaiskriitikissä on kyettävä terävän aikakauden analyysin pohjalta esittämään kritiikkiä nykytilaa ja sitä muuttavia tai säilyttäviä voimia kohtaan. Parhaimmillaan aikalaiskriitikki onnistuu vakuuttamaan lukijat esitettyjen arvojen / tavoitteiden pätevydestä ja mahdollisuudesta toteuttaa ne. Heikoimmillaan

aikalaiskriitikki on voivottelua ja epärealististen arvojen tyrkyttämistä. *Nykyajan etiikka* on tämän akselin paremmassa päässä.

Aikalaiskriitikin eräs ilmentymä ovat think tankit. Jotkut niistä ovat lähellä valtaryhmittymiä (EVA, Kalevi Sorsa -säätiö), jotkut taas edustavat kansalaisia ja heidän yhteisöjään (Amnesty). Niiniluodon ryhmä on sekin eräänlainen virtuaalinen think tank. Think tankit kiinnostavat nyt puolueita sen takia, että aito kansalaiskeskustelu ja aikalaiskriitikki ovat hävinneet puolueista.

Nykyajan etiikan perusjuonne on alaotsikossakin ilmaistu yksilöllisyyden ja yhteisöllisyyden jännite. Tässäkin kirjassa käsitellyt peruslähestymistapoja yksilö / yhteisö-dikotomiaan ovat marxismi, sosiaaliliberalismi, kommunitarismi, uusliberalismi ja postmodernismi. Tämän vastakohtan kautta voidaan lähestyä hyvin monia keskeisiä yhteiskunnallisia kysymyksiä, kuten on osoitettu myös toimittamassani kirjassa *Yhteisöllisyyden paluu* (Gaudeamus 2005). Tällaisia kysymyksiä ovat hyvinvointivaltion kehittäminen, markkinatalouden rajat, globaalitalous, yksilöiden vastuu ja ympäristön suojeleminen.

Yritysten eettinen vastuu sopii voitontavoitteluun

Markkinatalouden kysymykset ovat esillä useimmissa artikkeleissa. Niiniluodon artikkeli yrityksen moraalista vastuusta liittyy markkinatalouden ytimeen. Yritysjohdo korostaa usein vastuutaan omistajille ja painottaa, että yritykset eivät voi toimia elleivät ne tuota riittävästi voittoa. Miten tähän kuvioon sopii eettinen vastuu?

Tässä on kaksi argumentaatiolinjaa. Toisen mukaan yritykset ovat moraalisia subjekteja, joilla on eettisiä oikeuksia ja velvollisuuksia. Myös Niiniluoto on tällä kannalla. Toisaalta yritysetiikka voidaan lähestyä taloustieteellisestä. Yritys, joka ottaa huomioon asiakkaiden ja ympäröivän

yhteiskunnan arvostukset, todennäköisesti menestyy pitkällä aikavälillä paremmin kuin yritys, joka rikkoo yhteisön normeja. Yrityksen eettinen vastuu voidaan sisällyttää yrityksen pitkän aikavälin menestyksen kaavaan. Tällöin "liikeyritys voi yhtä aikaa toimia taloudellisesti järkevästi ja eettisesti", kuten Niiniluoto toteaa. Mielestäni tästä ei ole ollut epätietoisuutta yritysten ja taloustieteilijöiden keskuudessa. Ongelmana on, että osa yrityksistä toimii lyhytjänteisesti eikä kykene arvioimaan toimintansa vaikutuksia.

Yhteishyvän saavuttaminen edellyttää vastuullista kuluttajaa

Professori Liisa Uusitalo lähestyy markkinointi kuluttajan näkökulmasta. Artikkelin on kirjan parhaita nostaessaan esiin tuoreella tavalla kulutuksen makrovaikutukset. Eniten on keskusteltu kulutuksen ympäristövaikutuksista. Näiden lisäksi Uusitalo tarkastelee kulutuksen vaikutuksia kulttuuriin ja arvoihin. Kuluttamiseen liittyy hedonistisia ja materialistisia arvoja sekä globaalia yhdenmukaistumista. Kuluttajat eivät ole kovin hyvin selvillä valintojensa yhteiskunnallisista vaikutuksista. Poliittikan piirissä ei ole myöskään kovin suosittua painottaa kuluttajien velvollisuuksia – oikeuksien lisääminen on paljon mukavampaa.

Mielenkiintoisen lisän keskusteluun kulutuksen makrovaikutuksista tuo yhteishyvän käsite. Puhdas ympäristö on yhteistä hyvää, joka on mahdollista saavuttaa vain kaikkien ottaessa sen huomioon toiminnassaan. Myös yhteisöllisyys on yhteishyvää, joka luo turvallisuutta ja rikastuttaa elämää. Sitäkin voidaan edistää kulutuksen kautta ryhmittymällä yhteisten harrastusten ja makumieltymysten ympärille. Yhteishyvän ja kulutuksen makrovaikutusten kautta syntyy tarvetta uuden tyyppiselle kuluttajaliikkeelle, joka korostaa ja vahvistaa kuluttajan vastuuta. Nämä teemat ovat keskeisiä myös Lontoossa toimivalle Demos think tankille.

Maaseutu osana yhteiskuntaa

Toinen kirjan helmi on Juha Kuisman artikkeli maaseudusta yhteiskunnallisena kysymyksenä. Suomalaisille maaseutu on vaikea asia. Se liitetään maatalouteen, maataloustukiaisiin ja Kepuun, vaikka maaseutu on erottamaton osa yhteiskuntaa.

Kuisman mukaan maaseutua ei ole olemassa ilman maataloutta, mutta silti maaseutu elää muusta kuin maataloudesta. Ranskan maaseudulla lomaa viettäneenä voi todeta suhtautumisessa maaseutuun olevat suuret erot maiden välillä. Ranskalaiset ovat ylpeitä maaseudustaan ja puolustavat sen kehittämistä kansallisenä kysymyksenä.

Suomalaisten traumaattista maaseutusuhdetta voi selittää monella tekijällä. Asenteissa on vieläkin kaikuja luokkasodasta. Nopea kaupungistuminen 1960-luvulla irrotti suuren osan väestöstä maaseudusta. Uusien lähiöiden asukkaat korostivat kaupunkilaisuuttaan. Ruokakorin hinta oli merkittävä elintason vaikuttava tekijä ja tästä asetelmasta syntyi tuottaja-kuluttaja-vastakkainasettelu. 2000-luvulla maaseudun asema on selvästi muuttumassa. Se on merkittävä vapaa-ajan viettopaikka (kesämökkit, ulkoilu, kalastus jne.). Maaseudun elinkeinorakenne on muuttumassa. Osa maaseutua on etätyöaluetta, osa taas luonnonmukaista pientuotantoa, matkailupalveluja jne.

Kuisman mukaan maaseutua tulisi tarkastella yhteiskunnan jäsentämisen ulottuvuutena. Tätä näkökulmaa voimistaa globalisaatio, joka ei erottele maaseutua ja kaupunkia. Ne ovat yksi yksikkö, jossa kaikilla on puheoikeus ja jossa kaikkien tietoa ja osaamista tarvitaan. Nämä Kuisman huomiot ovat hyvin alustavia. Meillä on vielä pitkä matka siihen, että maaseutua tarkastellaan modernin yhteiskunnan viitekehyksessä ja intellektuaalisesti kypsällä tavalla.

Uskonnollinen fundamentalismi tulilinjalalla

Kirjan kolme viimeistä artikkelia sivuavat uskontoa. Yhteisenä teemana on fundamentalismi. Jari Ehrnrooth sanoo suorasukaisesti että uskontoa ei tarvita mihinkään. Vielä pahempaa: se on ristiriidassa ihmisen kulttuurievoluution kanssa, koska se on väkivaltaa ihmismielen sisäistä vapautta kohtaan. Tämän takia uskonto johtaa ulkoiseen väkivaltaan. Uskonnolla Ehrnrooth viittaa "yhtenäistävään opilliseen uskontoon".

Terho Pursiainen menee tässä kohtaa syvemälle. Fundamentalismi ei liity vain uskontoon. Fundamentalismia esiintyy aina kun joku vaatii toisia mukautumaan omiin arvoihinsa. Silloin vaatijan täytyy ajatella olevansa ehdottoman oikeassa ja toisen väärässä. Tällainen vaatimus on moraalista väkivaltaa ja hyökkäys toisen ihmisarvoa vastaan.

Uskonnollisella fundamentalismilla on omat erityispiirteensä. Jumala on pyhä ja sellaisena salaisuus. Tämän ajatuksen mukaan Jumalasta voi kieltäytyä puhumasta tai sitten hyväksyä että hänestä voi puhua vain epäsuorasti – vihjauksin. Tämä vihjauksin puhuminen tapahtuu väitelauseilla: Jumala on olemassa, hän antaa synnit anteeksi jne. Fundamentalisti ottaa nämä lauseet tosina ja varmoina. Pursiaisen oma kanta on ottaa tällaiset uskonkappaleet epätosina mutta Jumalaan vihjaavina. Tarvitaan kyky lukea uskonnon äidinkieltä. Tämän päivän terminologialla ilmaisten uskonnollinen puhe on metaforista. Fundamentalismien välttäminen esimerkiksi luterilaisessa kirkossa edellyttäisi, että papit toisivat esiin saarnansa metaforisen luonteen. Tällaista taitaa harvemmin kuulla.

Juha Sihvola esittelee viimeaikaista uskonnonfilosofista keskustelua painottaen tieto-opillisia kysymyksiä. Peruserottelut liittyvät uskonnollisten uskomusten evidenssiin ja autonomiaan. Evidentialismien mukaan Jumalan olemassaolo voidaan osoittaa todennäköiseksi filosofisin ja tieteellisin argumentein. Fideismi taas hyväksyy Jumalan olemassaolon uskomisen ilman perusteita. Integraatioteorioiden mukaan uskonnolliset uskomukset koskevat samaa todellisuutta kuin tiedolliset lauseet. Autonomiateorioiden mukaan uskonnolliset uskomukset ovat oma lajinsa uskomuksia ja niihin eivät kohdistu samat kriteerit kuin tiedollisiin uskomuksiin.

Sihvolan mukaan fideistiset ja autonomiaa painottavat käsitykset ovat lisänneet suosiotaan akateemisessa uskonnonfilosofiassa. Tässä kehityksessä näkyy myös Ludwig Wittgensteinin vaikutus. Yhdysvalloissa syntynyttä älykkään suunnittelun (intelligent design) teoriaa taas voidaan pitää evidentialistisena integraatioteorianä. Sen mukaan luonnon tarkoituksemukaisuus osoittaa, että on olemassa älykäs suunnittelija – luoja.

Uskontoa tulee tarkastella myös eettiseltä kannalta. Tietoteoreettiset uskontoanalyysit kiinnostavat pienehköä intellektuellien joukkoa. Sen sijaan uskonnon moraalinen ulottuvuus on useimmille läheinen. Ivan Karamazov sanoo Dostojevskin *Karamazovien veljekset* -mestari-teoksessa, että jos Jumalaa ei ole, kaikki on sallittua. Tästä voidaan tehdä Pursiaisen terminologiaa soveltaen fundamentalistinen virhepäätelmä: koska tarvitsemme moraalialia, meidän on uskottava Jumalaan.

Uskonnon ja moraalin suhdetta valaisee Juha Sihvola keskustelu ns. luonnollisesta moraalialaista. Jumala on antanut kaikille ihmisille kyvyn

ymmärtää moraaliset periaatteet. Tähän ei tarvita uskontoa, mutta uskonto voi vahvistaa ihmisten motiivia toimia moraalisesti.

Uusliberalismi – intellektuellien olkinukke

Länsimaisten intellektuellien yhteinen vihollinen on uusliberalismi. Siitä on tullut olkinukke, joka kuvaillaan ensin hirviöksi ja sitten ammutaan kappaleiksi. Näin on osittain myös *Nykyajan etiikassa*. Niiniluoto arvelee, että uusliberalismin mukaan valtion tehtävänä on toimia minimitaloudella vain kilpailun vapauden turvaajana, joten yhteiskunnassa ei suoranaisesti tunnusteta muita päämääriä kuin taloudellisen menestyksen itseisarvo. Paavo Löppönen yhdistää uusliberalismin taloudelliseen darwinismiin ja markkinatalouden historialliseen voittoon: elämä on taistelua ja kilpailua ja tämän hyväksyminen taloudessa on johtanut markkinatalouden voittokulkuun ja globalisaatioon. Löppösen ”punaisen äänen” mukaan Yhdysvaltojen nykyjohtossa näkyy uusliberalismin iljettävien muoto – ”ruskea” uskon-servatismi.

Uusliberalismia on vaikea asettaa samaan kontekstiin kuin muut merkittävät yhteiskuntanäkemykset. Löppösen artikkelissa on vevästi kuvattu valistuksen universaalisuutta painottavaan perintöön nojaava ”punainen” suuntaus ja yhteisöllisyyteen ja kulttuurien erilaisuuteen vetoava ”vihreä” suuntaus. Näiden väliset jännitteet ovat filosofisesti painavia ja haastavia. Sen sijaan uusliberalismi tai uskon-servatismi ei oikein istu tähän debattiin. Toisaalta uusliberalismilla viitataan yleisesti taloudelliseen prosessiin – vapaan markkinatalouden tunkeutumiseen kaikkialle – ja toisaalta erilaisiin oppeihin minimaalisesta valtiosta ja posessiivisesta individualismista. Posessiivisella individualismilla tarkoitetaan hobbesilaista käsitystä, jonka mukaan yksilöt omistavat persoonansa ja kykynsä ja valtio (yhteiskuntasopimus) on olemassa suojellakseen tätä omistusta.

Mielestäni uusliberalismia pitää tarkastella uusista näkökulmista. Ensinnäkin yksilöllisyyden korostus kuuluu myös valistuksen perintöön (jokainen käyttäköön järkeään itseenäisesti ja vapaasti). Perinteinen yhteisöllisyys oli suvaitsematonta ja yhdenmukaistavaa sekä paikkasidonnaista. Nykyisessä, liikkuvassa kaupunkikulttuurissa ihmiset yksilöllistyvät ja muodostavat heikkoja yhteisöjä työn, harrastusten, kulutuksen yms. ympärille. Toisekseen kansa-

laisten taloudellisen toiminnan motiivina ei ole ainoastaan raha. Useimmille työnteko, rahan ansaitseminen ja myös yritystoiminta on vain väline toteuttaa itseään ja omia arvojaan. Kolmanneksi markkinatalous avaa jatkuvasti uusia mahdollisuuksia toteuttaa ideoitaan ja jopa elää niiden toteuttamisesta.

Tällaisissa olosuhteissa yhteiskuntapolitiikan keskeisenä päämääränä voidaankin nähdä sen vahvistaminen, että ihmiset kykenevät toimimaan itsenäisesti yhteiskunnassa ja taloudessa. Tähän liittyy mahdollisuuksien tasa-arvon lisääminen mm. kehittämällä koulutusta ja terveydenhoitoa. Mahdollisuuksien tasa-arvon (Anthony Giddens) ja kyvykkyyksien vahvistamisen (Amartya Sen) politiikka on nykyaikaista ”posessiivista individualismia”, joka ei ole riskitiedassa valistuksen perinteen kanssa. Tässä valtio ei vain suojele omistusta vaan kehittää ja vahvistaa sitä. Myös tätä kantaa voisi hyvillä perusteilla kutsua uusliberalismiksi.

Kokonaan toinen kysymys on sitten markkinatalouden laajentuminen. On paljon yhteiskunnan alueita kuten koulutus, joissa markkinat eivät toimi kunnolla. Sillä alueella tarvitaan julkista interventiota tai julkista toimintaa. Toisaalta jotkut julkiset toiminnot ovat tehottomia ja niitä voidaan tehostaa kilpailun avulla (sairaanhoito). Vaikka näihin kysymyksiin liittyy runsaasti po-

liittisiä jännitteitä, niitä voidaan tarkastella objektiivisesti punniten markkinoiden ja julkisen toiminnan mahdollisuuksia ja tarpeellisuutta.

Jatkokeskusteluun haastava kirja

Olen käynyt *Nykyajan etiikan* läpi melko perusteellisesti. Näen kirjassa paljon erinomaista analyysiä ja hyvää aikalaiskriittistä otetta. Kirja on kaksijakoinen sikäli, että siinä on nippu taloutta koskevia artikkeleita ja nippu uskontoa ja elämän merkitystä luotaavia artikkeleita. Nämä niput ja niiden maailmat jäävät liian erilleen toisistaan. Kirjan kantavana teemana on yksilön ja yhteisön suhteen pohtiminen. Suhde tulee valaistua monelta kannalta tavoittamatta synteesiä. Sellaista ei voi odottaakaan tällaiselta moniääniseltä ryhmältä.

Nykyajan etiikka on vahva yhteiskunnallinen puheenvuoro, jonka ylittäminen on kova haaste keskustelun jatkajille. Toivon itse, että suomalaiset think tankit näyttävät kyntensä ja tarttuva kirjan teemoihin.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian dosentti ja vieraileva tutkija Kalifornian yliopistossa Berkeleyssä.